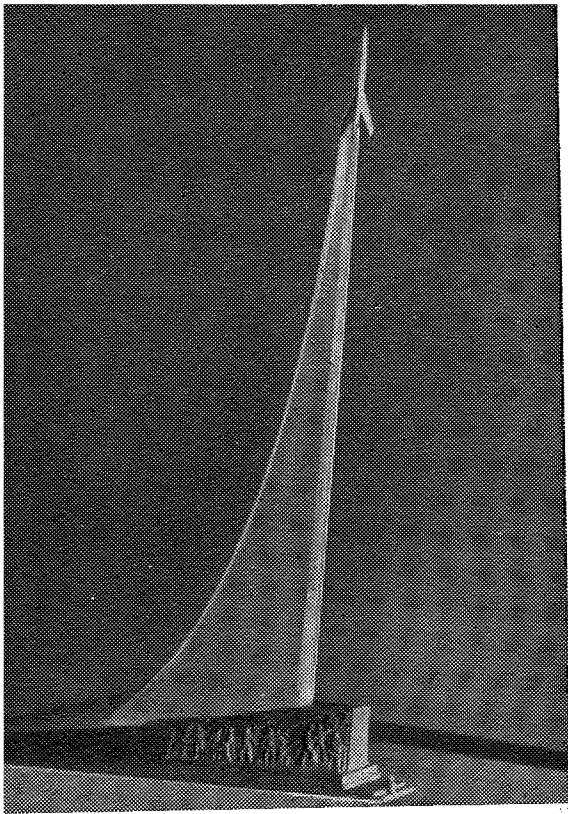

Het zal wel nooit anders geweest zijn; de grote uitvindingen in de wereld zijn nooit op het moment zelf, door de tijdgenoten op hun draagwijdte gewaardeerd. Dat de verreijkter een groot deel van „ons” heelal zou ontsluiten heeft de uitvinder noch zijn tijdgenoten beseft; dat de stoommachine aan het begin stond van een industriële revolutie, die nog steeds niet tot staan is gekomen beseftte Watt niet; dat de tweedekker van de gebroeders Wright het verkeer in de lucht voorafging wisten de broers niet. Angst-aanjagend snel volgt de ene sensationele uitvinding in de „raketwetenschap” de andere op. In één kunstmaan, in één kunstmatige planeet zijn honderden uitvindingen samengeperst, is het denken en het vinden van tallozen — van Archimedes tot van Braun b.v. — tot resultaat gekomen. Hij die, b.v. in Napoleon's tijd, voorspeld had, dat de Russen in 1958 een kunstmatige planeet zouden lanceren, die met de natuurlijke planeten zijn vaste baan om de zon zou gaan afleggen, zou als een ongevaarlijke gek beschouwd zijn.

★

De mens heeft zijn aardse kooi verlaten en hij betreedt de hemelruimte. En hoe de mens ook verder is, goed en slecht, stralend en terneergeslagen, aanwezig in het raadselachtige bestaan en in staat om zichzelf te beschouwen, buiten zich zelf staande, in ieder geval is dit een resultaat waarbij eerbied en bewondering past. Dit kan de mens. Hoe men ook over deze kunstplaneet denkt — inbreuk op het heelal, de raadselen van de kosmos dicht bij hun oplossing, de mens moet op aarde blijven want daar is nog veel te doen, de maan en de planeten ingeschakeld in de strijd Oost-West — wij beseffen, dat er iets bereikt is van uitzonderlijke betekenis. Wat zou het klein, bekrompen, dom en aanmatigend zijn om de Russische geleerden hier niet alle lof te geven, die zij verdienen. Dit ruimtemonument, dat in Moskou zal gebouwd worden, zal een blijvend ereteken zijn. Wij hopen, dat wij het allemaal eens in vrijheid zullen mogen zien. Wij hopen dat het niet vernietigd zal worden. Wij hopen dat de mens niet alleen het heelal zal veroveren maar ook zichzelf.

MENS en Wereld

LOENIK

Daar drijft dan, ergens in de onbegrensde wereldruimte een stukje van de aarde in een grote baan om de zon heen. Dat stukje van de aarde is volkomen onbetekenend, een nietig stofje in dat grote heelal. En de afstand van zijn plaats van herkomst tot het uiterste punt van zijn huidige baan, is, gemeten aan de kosmische afmetingen zo gering, dat in een verkleinde voorstelling van dat heelal, 'bijvoorbeeld ter grootte van onze aarde, deze verplaatsing niet aan te geven zou zijn. Kosmisch is er niets gebeurd, maar de mens, ja de gehele geletterde mensheid staat een ogenblik met stomheid geslagen, houdt een ogenblik de adem in, verbijsterd door het eigen kunnen en bang voor de eigen vermogens tegelijkertijd. Hij heeft het gevoel het onmogelijke gepresteerd te hebben en dit onmogelijke, dat toch mogelijk werd, is in de grootse structuur van het universum... niets. Hoe klein en onbeduidend is deze mens wanneer het gaat om zijn technisch kunnen, als we het zien in het verband met de krachten en gebeurtenissen in de enorme Wereld, waarin hij leeft.

Wat drijft de mens toch, bij het tot stand brengen van zijn prestaties? Laten we ons er niet te goedkoop afmaken door speciaal bij deze gebeurtenis te spreken over de wedstrijd in bewapening, die de drijfveer voor zijn pogingen is geweest. Natuurlijk zou het onjuist zijn te zeggen, dat de grote spanningen, die in onze kleine wereld bestaan, er helemaal niets mee te maken hebben. Maar laten we goed beseffen, dat in de technische wedstrijd, die hiervan het gevolg is geweest, het gelijkspel in wezen bereikt is. Voldoende is hierbij, dat men wederzijds beschikt over atoomwapens van gelijke kracht en over de middelen, i.c. vooral de geleide raketten, die met voldoende precisie die wapens naar elke gewenste plaats van de aarde kunnen sturen. Wat daar bovenuit gaat heeft, nu en voor een nog vrij lange toekomst, geen betekenis meer. Men had het er dus gevoeglijk bij kunnen laten.

Wat drijft de mens dan toch voort? Wat brengt hem ertoe niet alleen deze dingen te doen, maar zovele andere, die op het eerste gezicht geen enkel nut hebben, die vaak niet veel anders lijken te zijn dan dwaasheden, grillen, don-quichottericën? Ik waag het een woord uit te spreken, dat in onze tijd, met name bij de jeugd, nog maar weinig waardering ontmoet: *romantiek*. Immers het diepste wezen van de romantiek is: vlucht uit de werkelijkheid, vlucht uit het gewone, het alledaagse, het bekende. En dat is dus ook: vlucht in het andere, het buitengewone, het onbekende. Men kan die vlucht op allerlei wijzen bedrijven, in de ruimte en in de tijd. Doet men dit, dan gaat men dus een andere plaats innemen, men verplaatst zich. Men wendt zich tot het verleden en beoefent de geschiedenis of leest historische romans. Men blijft in het heden, maar richt de blik op een ander deel van onze aarde en, al naar midelen en beschikbare tijd, gaat men wereldreizen maken, verblijft men aan de Riviera of leest reisbeschrijvingen. Of men zoekt het slechts in de verandering van milieu en zit in de bioscoop, kijkt naar de televisie of leest een contemporaine roman. En bij al deze vluchten, hoe verschillend van aard ze — en ook wij, die op de vlucht gaan — ook zijn, is er één

grote overeenkomst: er is steeds iemand of iets, waarmee we ons identificeren kunnen. In een levensbeschrijving van de grote onderzoeker der mikrowereld Robert Koch, las ik, hoe de zucht naar avontuur — een van de wijzen, waarop de romantiek in de hiervoorgenoemde zin haar uitdrukking vindt — zijn jeugd beheerste. Hij wilde weg en dwaalde soms langs de havens van Hamburg, dromende over grote zwerftochten langs tropische eilanden. En hij verwezenlijkte die zwerftochten in het rijk van de bacteriën, waarin in zijn dagen nog veel meer witte vlekken op de kaart voorkwamen, dan op de kaart van de wereld der mensen.

Homo ludens — de spelende mens. Dat is ook de onderzoeker, die in zijn bijzondere spel spelenderwijs de weg vindt naar elders, naar een betere wereld, naar een wereld van zijn eigen schepping. Maar tevens naar een wereld van wijkende einders. Want achter elke oplossing opent zich een nieuw verschiep van problemen, of van andere aspecten van hetzelfde probleem. Hij speelt zijn spel, en wij spelen, als het mogelijk is, met hem mee. Soms is zijn spel voor ons, gewone mensen, mensen van minder kennis en kunde, onbegrijpelijk en dan laten wij hem gaan. Maar soms — en zo is het met Loenik en alles waar dit woord voor staat — grijpt zijn spel ook onze verbeelding en ons verlangen en zien we gespannen toe, hoe hij het speelt, tegelijk in onze fantasie ons op zijn plaats stellend.

Dit drijft de mens voort. Te sterker, naar mate zijn verlangen tot de vlucht groter zal zijn. Op tweeërlei wijze kan de grootte, de kracht van dit verlangen bepaald worden: door de aangeboren aanleg van de mens zelf en door de omstandigheden, waarin hij leeft. Het sterkst zal dus dit verlangen leven bij hem, die met de grootste eigen drang tot vluchten, met het krachtigst-aangeboren heimwee naar de verte, onder de sterkst hem dwingende omstandigheden leeft. Zo gezien is het niet langer onbegrijpelijk, dat de schoonste kunst veelal uit de grootste nood is voortgekomen. Dat in tijden van angst en dreiging de religie — een andere vorm van vlucht uit het hier-nu — opbloeit, dat in oorlog en bij onderdrukking de kunst een nieuwe prikkel vindt. En wat voor de kunst geldt, is ook zo voor wetenschap en techniek — twee uitingen van het menselijk streven, die men, ten onrechte, naast of zelfs beneden de kunst stelt.

Palma sub pondere crescit! De palm groeit tegen de druk in! In dit verband misschien een ontstellende gedachte. Want leidt zij niet haast onvermijdelijk tot de conclusie, dat het ontbreken van druk de groei, zoal niet zal belemmeren, dan toch niet zal bevorderen? Zodat de vrijheid de vijand van de vooruitgang wordt? Mijn gevoel dwingt me deze gedachte zonder meer te verwerpen. Maar mijn verstand waarschuwt me, dat ze toch een diepe waarheid zou kunnen bevatten. Deze waarheid: dat de vrijheid slechts de *bekroning* van de vooruitgang kan zijn, maar dat deze vooruitgang zelve als prijs vraagt het *offer* van de vrijheid. Of althans van bepaalde facetten van de veelvlakkige diamant, die wij met die naam aangeven.

(Vervolg op pag. 5)

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND — 14e JAARGANG NR. 2 — 17 JANUARI 1959
VERSCHIJNT OM DE VEERTIEN DAGEN

KRITISCH ALLERLEI

Op een zomerse zondag hebben honderden Haagse automobilisten, motor- en scooterrijders meegedaan aan een rally van „De Posthoorn”, een blad dat gratis in geheel Den Haag bezorgd wordt. Het was een rally met een liefdadig doel: de opbrengst die f 6400 bedroeg, werd bestemd om een aantal behoeftigen met de kerstdagen wat extraas thuis te bezorgen. Van eng-hartigheid kan men het (katholieke) blad niet beschuldigen. Want van dat bedrag ging f 2400,- naar de Sint Vincentiusvereniging; de overige f 4000,- werd ter beschikking gesteld voor een verrassing aan buitenkerkelijken. Tijdens de feestavond die op de rally volgde, werd die ronde som eerlijk verdeeld tussen dominee Lugtigheid en pater Jelsma, die dus elk met f 2000,- naar huis gingen om er ten behoeve van de buitenkerkelijken kerstverrassingen voor te kopen.

Wij trekken de goede bedoelingen die bij deze opzet hebben voorgezeten noch de eerlijke wil van pater Jelsma en dominee Lugtigheid ook maar een ogenblik in twijfel. Maar wij vragen ons toch af of dit nu de beste manier is om het buitenkerkelijk volksdeel dat voor deze kerstgave in aanmerking komt te bereiken. Zou nu, na twaalf jaar activiteit van Humanitas, nog altijd in Den Haag niet bekend zijn dat deze instelling vooral bestaat om mensen te helpen die niet op steun van kerkelijke instanties aanspraak kunnen maken? Of... vreest men de humanistische grondslag?

Uit een brief: „In ons „deftige” dorp zijn heel wat verenigingen, met bestuur, bloeiende verenigingen. De humanisten kwijnen een beetje. Misschien is dat zelfs een plus in een deftig dorp als het onze. Nog niet zo lang geleden kregen we een leeszaal, naast het Nut. Vele boeken die ik schonk heb ik nooit teruggezien. Het is natuurlijk mogelijk dat niemand er interesse voor had. Het bestuur kreeg subsidie, met de subsidie bleek de ijverige directrice niet te mogen blijven omdat het onontbeerlijke diploma ontbrak. Zij werd in een achterkamer met kinderboeken geïnstalleerd.

De nieuwe directrice in onze neutrale leeszaal is rooms-katholiek. Volgens ons bestuur was geen andere te vinden. Helaas weet ik niet hoe men er naar gezocht heeft.”

Tot zover die brief. Er valt in de gegeven situatie natuurlijk maar één ding te doen: er nauwlettend op toezien dat deze directrice haar beleid niet voert in overeenstemming met wat volgens rooms-katholieke opvattingen van de leetuurvoorziening in een lees-

zaal wordt verwacht. En voor het overige ware het gewenst dat de humanisten wat minder kwijnen en zich wat intensiever bezig hielden met de plaatselijke samenleving, zelfs al zou dat deftige dorp daar wat minder deftig door worden. Misschien dat er dan bij een volgende vacature een directrice kan worden aangesteld bij wie men minder kans loopt dat het neutrale karakter van de leeszaal geweld wordt aangedaan.

De mogelijkheid bestaat dat de wereld in de toekomst elektronische rechters krijgt: aan de ene kant alle feiten er in, het requisitoir en het pleidooi, een druk op de knop en de uitspraak komt er keurig op een kaartje gedrukt uitrollen. Het klinkt misschien erg fantastisch, maar geleerden uit vele landen, die onlangs in de Britse stad Teddington een congres hielden over elektronische breinen, hebben het principe uiteen horen zetten door de Franse wiskundige en jurist dr. Lucien Mehl.

Volgens de dagbladberichten acht die dr. Mehl het mogelijk een elektronisch brein te bouwen dat in staat is alle wetten en de gehele jurisprudentie in zich op te nemen en voor elk voorkomend geval de betrokken artikelen en vroegere uitspraken in een logische volgorde te produceren. We mogen alleen nog maar hopen dat de menselijke rechter bij het bepalen van de strafmaat minder automatisch te werk zal gaan.

In Londen, zo lazen wij in de krant, waren op een tentoonstelling van hedendaagse kunst drie werken te zien die volgens een revolutionaire werkwijze tot stand zijn gekomen. De maker, de 23-jarige William Green, verklaarde namelijk dat hij het linnen op de grond legt, met verf bedekt en er dan met zijn fiets overheen rijdt. Hierna gooit hij zand over de nog natte verf of petroleum die hij aansteekt om het oppervlak te verharderen. De drie zo vervaardigde „kunstwerken” heten Verstikking 1, 2 en 3 en zij kosten 105 pond of ruim duizend gulden per stuk. Bij kleinere werken bewerkt Green de verf niet met zijn fiets, doch met speciale rubberschoenen. De kunstenaar heeft een beurs gekregen van het Londense Royal College of Art.

We hebben toch wel even onze ogen uitgewreven. Er zijn vele definities over het wezen van de kunst op papier gezet die elkaar vaak genoeg tegenspreken. Maar altijd werd aan de kunst toch een bedoeling toegeschreven, of dat nu was het overbrengen van een schoonheidsontroering op hem of haar die de kunstuiting moet ervaren of zo maar het uitdrukken van een gemoedsaandoening. Daarbij mag de techniek natuurlijk best een rol spelen, maar wij kun-

nen ons nauwelijks voorstellen dat fietsbanden of de zolen van rubberschoenen een bijdrage kunnen leveren tot welke schoonheidsontroering of gemoedsaandoening ook. Het is de waanzin ten top.

Mogen wij nu zo ver gaan dat we alles wat we niet direct (kunnen) begrijpen op één hoop gooien? Dat we alle abstracties in de kunst, alle non-figuratieve schilderijen en experimentele gedichten en a-tonale muziek het stempel van de onvolwaardigheid opdrukken?

De Rotterdamse hoogleraar prof. dr. Fred. Polak heeft op een onlangs in Italië gehouden bijeenkomst van het internationale gezelschap dat doorgaans als de Bilderbergkring wordt aangeduid een poging in die richting gewaagd door, zoals de N.R.Ct. meldde, te beweren dat „moderne” kunstenaars wanneer zij maar wilden, wel degelijk „echte” kunst zouden kunnen scheppen.

Het is hier niet de plaats om een diepgaande polemie te beginnen met de hooggeleerde, maar iets willen wij er toch wel van zeggen. Ook als men voor abstracties in de kunst niet ontvankelijk is, zal men moeten aannemen dat een kunstwerk niet tot stand kan komen als de schepper daarvan zich richt naar wat prof. Polak of een andere beoordelaar van hem verlangt. Een schilder schildert niet opzettelijk jarenlang abstracte schilderijen, een dichter dicht niet steeds maar weer experimenteel als dat niet de vorm zou zijn waarin hij zich moet uiten. Zo was het eens met Rembrandt, zo was het later met Van Gogh, zo is het nu met de abstracten om ons nu maar tot de schilderkunst te bepalen. Ook als prof. Polak het niet mooi vindt.

Twee citaten uit een „on-schuldig” detectiveverhaal: „Marinus de Starke van Vlekloos voelt een koude woede in zich opkomen tegen die ellendige meelmuis met zijn stomme vasthoudendheid. Hij moet zich stevig in de hand houden om niet uit het oog te verliezen wat hij verplicht is aan zijn reputatie van leidend humanist en filantroop. Het zou weinig pas geven voor

een Marinus de Starke van Vlekloos, voorzitter van een reclaseringsvereniging, bestuurslid van de hemel weet hoeveel verenigingen tot verbetering van de medemens, ongeduldig uit te barsten als de eerste de beste huis-tuin-of-keuken-zakenman” (blz. 15).

„Dat wil zeggen ze moeten behoorlijk gedoopt zijn, katholiek gedoopt” (blz. 136).

U kunt dat allemaal – en nog veel meer soortgelijks – lezen in „Het leven eindigt na vijftig” van een zekere Martin Mons, die deze leidende humanist ten tonele voert als een drievoudige moordenaar. Zulke dingen mag je rustig schrijven en het raakt ons maar nauwelijks dat die meneer Mons dat ook werkelijk doet. Intussen blijkt uit het tweede citaat uit welke hoek de wind waait. En we vragen ons toch wel even af hoe men in die hoek zou reageren als een humanistisch schrijver van detectiveverhalen zulke misdrijven in de schoenen zou schuiven van een gefantaseerde pastoor.

En jong echtpaar in een Zuidlimburgs dorp is van de rooms-katholieke godsdienst overgegaan tot de Nederlands-hervormde. Daarom wordt het door de hele dorpsgemeenschap geboycot. De man moest elders werk gaan zoeken, de vrouw vindt geen babbelgrage kennissen meer op haar weg. Beiden worden geweerd uit het ouderlijk huis en hun kind staat eenzaam op de speelplaats van de school.” Dit letterlijk zo door De Maasbode geciteerde geval kwam onlangs aan de orde bij een forumgesprek op Kasteel Chaloen te Valkenburg ten besluite van een studieweek-eind over „Verdraagzaamheid in Limburg” waaraan een naar levensbeschouwing gemengd gezelschap deelnam.

„De Maasbode” schrijft aan het eind van het verslag dat er aan het eind van het weekeinde geen algemene conclusie kon worden getrokken, maar dat de indruk overheerste dat het met de onverdraagzaamheid van de Limburgers zo’n vaart niet loopt. Blijkens dat ene voorbeeld, dat ook volgens „De Maasbode” op waarheid berust, ontbreekt er toch echt nog wel wat aan.

De sneeuwpop

*Ik ben de sneeuwpop op het Leidseplein.
In vlokken kwam ik naar hun wereld vallen,
ontelbaar. Maar zij maakten met z'n allen
de starre man, die ik opeens moet zijn.*

*Mijn ene arm is korter dan de and're,
mijn hoofd te groot, de stijve hoed te klein.
Ik voel wel dat ik onbehouden schijn.
Ik voel het, maar ik kan het niet veranderen.*

*Hoewel zij inderhaast mijn beide oren
– alsof een pop wel zonder kan – vergaten,
hoor ik hun warme mensenstemmen praten.
En 't sneeuwt zó los. Maar ik ben vastgevroren,
en straks, met heel het plein alleen gelaten,
niet eens meer sneeuw, niet eens meer helder water...*

Harriet Laurey, uit „Windrozen per bos”, een bloemlezing uit de Windroos 1950-1955. Uitgeverij Holland, Amsterdam, 1955.

Religie zonder openbaring

In het hoofdstuk „Personalia” komt duidelijk uit, dat Huxley vele jaren geworsteld heeft om, wat in de religie voor hem van wezenlijk belang was, te bevrijden uit het keurslijf van onbruikbaar geworden uitdrukkingsmiddelen. Hij heeft nooit behoord tot „de consequente materialisten en de fanatieke rationalisten” voor wie „goden niets anders zijn dan producten der verbeelding, niet alleen zonder werkelijkheidsgehalte, maar ook zonder grondslag of achtergrond in de feiten, uitgevonden door priesters en heersers om het volk er onder te houden, intellectueel en moreel”. Deze opvatting, zegt hij, „is zelf een fictie, even grof als die, welke het zoekt te vernietigen”.

Hier nu ligt het uitgangspunt van Huxley's positieve beschouwingen: de verschillende vormen van godsdienstig leven, ook die geheel en al overleefd zijn, hebben iets te maken met de menselijke levenswerkelijkheid en wel met een kant daarvan, die ook voor de moderne mens zijn betekenis nog niet verloren heeft.

De praktische vraag is er dus allereerst een naar wat in de eigen belevingen religieuze betekenis heeft. Zij richt zich tot ieder mens afzonderlijk. Om het persoonlijk karakter van een mogelijk antwoord goed te doen uitkomen, ga ik eerst zelf verder, uiteraard zó, dat ik in de geest van Huxley schrijf, wat mij, juist in dit opzicht, niet moeilijk valt.

Wanneer ik mij afvraag, wat mijn leven inhoudt, dan vind ik mijn dorst naar kennis, mijn zoeken naar waarheid, mijn weet hebben van goed en kwaad, mijn schoonheidsbelevingen en alles wat daarvan in mijn doen en laten, in mijn leven met de anderen en in mijn omgang met mijzelf tot uitdrukking komt. Daarmee is echter nog niet alles gezegd. Een voorbeeld moge duidelijk maken, wat er aan ontbreekt:

In gedachten ga ik vele jaren terug. Ik sta opnieuw gebogen over de wieg, waarin onze eerstgeborene woont. Weer bekijk ik hem met aandacht, ontdek ik familietrekken, merk zijn reactiewijzen op, speur ik naar tekenen van ontluikend psychisch leven.

Of ook ik zie met welgevallen het mooie kleine lichaam, het spel van licht en donker en van de tere kleuren, de sierlijke bewegingen van de handen en het speels getrappel van de voetjes.

Over wat ik heb waargenomen, over mijn ontdekkingen en vermoedens kan ik spreken, over mijn schoonheidsontroeringen ook, al valt dit iets moeilijker, maar verweven met zulk waarnemen en denken, met het ondergaan van zo'n schoonheidsemotie is daar nog iets anders. Op bepaalde ogenblikken komt dit zo sterk naar voren, dat het denken ophoudt, mijn verwachtingen en emoties wegvallen. Losgeraakt van mijn dagelijkse zelf beleef ik het wonder van het natuurlijkste aller dingen, van dat andere leven met eigen mogelijkheden, met een eigen toekomst. In dit kind wordt mij het mysterie van alle leven openbaar, het mysterie, dat zich nooit onthullen laat, dat niet in woorden gevat, niet in begrippen vastgelegd kan worden. Over de goedstoestand, waarin ik verkeerde, toen ik weet had van het mysterie, kan ik trachten te spreken. Zij is dan inmiddels al weer herinnering geworden, schim van wat zij geweest is. Spreken over datgene, wat ik met het woord mysterie aanduid, is zinledig. In feite vervang ik dan het ene aanduidende woord door het andere en spreek ik over mijzelf, over mijn eigen belevingen, over mijn verwondering, over mijn stil zijn tegenover...?

Zulke belevingen beïnvloeden mijn gedrag, bepalen mee mijn levenshouding. De „eerbied voor het leven” om met Schweitzer te spreken; de schroom in het naderen van de medemens, welke mij er van weerhoudt hem of haar in te

delen, te beoordelen en welke mij er toe brengt te luisteren, te respecteren; bepaalde innerlijke gesteldheden voor heilig houden; het hoort alles thuis in de sfeer van wat Huxley religie noemt. Ik laat hem nu zelf weer aan het woord.

door
dr. D. H. PRINS

II

Na de opvatting, als zou het essentiële van de godsdienst het geloof aan bovennatuurlijke wezens zijn, afgewezen te hebben, beantwoordt hij de vraag: „Wat is religie?” met: „Het is een wijze van leven. Een wijze van leven, die voortvloeit uit de houding van eerbied ten aanzien van bepaalde zaken (situaties), welke voor de betrokkene heilig zijn”. In deze omschrijving moet het woord betrokkene letterlijk genomen worden: degene, die tot deze zaken (situaties) in een rechtstreekse, levende betrekking staat. Huxley drukt zich opzettelijk in algemene termen uit: „Deze typisch religieuze beleving van heiligheid (specifically religious emotion of sacredness) kan ondergaan worden in betrekking tot elk voorwerp of welke gedachte ook, binnen of buiten de grenzen van wat wij gewoon zijn als godsdienst te beschouwen”... „Het vermogen dit te gevoelen... schijnt een fundamenteel vermogen van de mens te zijn, evenzeer als dat om toorn of bewondering, sympathie of ontzetting te gevoelen”.

Een wijze van leven voortkomend uit een houding van eerbied voor wat de betrokkene heilig is. Huxley voegt hier nog aan toe:

„Wat in deze religieuze houding als heilig ervaren wordt heeft iets te maken met 's mensen lot en met de krachten, die dit beïnvloeden”... „Het lot plaatst ons tegenover bijzondere gebeurtenissen in ons individuele bestaan: ziekte, liefde opvatten voor iemand, een zwaar persoonlijk verlies, dood, geluk of ongeluk. Het bepaalt mee de wijze, waarop wij ons leven inrichten. Het komt tot ons in het grote vraagteken van het voortbestaan na de dood. In de vermomming van het nationale leven stelt het ons tegenover oorlog, ontbering en het sociale kwaad, dat ons beschaamd doet staan. Ten slotte strekt het zich uit buiten de nationale gemeenschap tot de mensheid als geheel en buiten de mensheid tot de natuur. Het lot confronteert ons met onze idealen en tekortkomingen, onze aspiraties en onze zonden, met ons vragend nadenken over het meest omvattende, het meest duurzame en over alles wat ons onbekend blijft. En, misschien dat, wat al het andere samenvat: het lot spreekt tot ons in het vergelijken van de werkelijkheid met de onverwezenlijke mogelijkheden, van ons schuldgevoel en ons gevoel voor heiligheid, van onze onvolkomenheden met onze mogelijke volmaking”.

Aangezien Huxley de religieuze belevingen ten nauwste betreft op het menselijk lot, moet hij ook laten zien, hoe zij uitdrukking vinden in zijn levensovertuiging. Hij heeft dan ook aan de ontwikkeling van zijn inzichten in deze en aan wat hij de zuiverste vorm van religie acht veel aandacht geschonken. Tot zover de praktische vraag.

En de theoretische? Zich beroepend op een uitgebreid feitenmateriaal betoogt hij, dat de zin voor het heilige (en negatief ook die voor het onheilige) het kenmerk is, dat men in de meest uiteenlopende uitingen van religieus leven aantreft.

(Wordt vervolgd).

¹⁾ Het wonder, niet het mirakel, dat het natuurlijk verloop der dingen doorbreekt en het teken heet te zijn van een bovennatuurlijk ingrijpen. „Wanneer het feit van het bestaan zelf een wonder geworden is, is er geen ruimte meer voor het mirakel”. (Huxley).

De zee van Ikaros

Göran Schildt. *De zee van Ikaros*.
(N. Kluwen, Deventer, Contact, Amsterdam).
Vertaald uit het Zweeds door Nini Scholtz,
prijs f 14,50).

Göran Schildt is zo goed geweest om ook in Nederland duizenden in de gelegenheid te stellen de reis langs de kusten van de Aegeïsche zee met het schip de Daphne mee te varen. Wij bespraken in M. en W. het interessante reisverhaal *In Odysseus' kielzog*, wij recenseerden kort het relaas van de reis op de Nijl, de *Zonneboot* en nu ligt voor ons de beschrijving van de tocht, die aan de Nijlreis vooraf ging. Schildt voer met zijn prachtige schip van Venetië, langs de kust van Joego-Slavië, via Brindisi, Korfoe, door het kanaal van Korinthe, Athene, naar het klooster-schiereiland Athos, vandaar naar Istanboel en dan langs de kust van Klein-Azië, de eilanden aandoend, naar Rhodos en dan langs de kust naar Cyprus om ten slotte Beiroet en de bedolven stad Polmyra te beschrijven. Het is een schone, avontuurlijke en soms spannende tocht, vol humor en soms niet zonder diepzinnigheid beschreven. Degene die de Oudheid liefheeft en verlangt om de Griekse landen en eilanden eens te zien vindt in dit boek troost en een paar uur vergetelheid van het verlangen. Schildt is een ideale reiziger; ondernemend en lui, belangstellend en opgewekt, komiek en ernstig, hij weet

veel van wat hij wil gaan zien, hij heeft een prettige oppervlakkigheid, die hem behoedt droog college te geven en hij heeft blijkbaar altijd tijd. Kortom hij is zoals miljoenen zouden willen zijn; vandaar het succes van zijn boeken. In zijn kajuit varen tienduizenden bemanningsleden mee, uit geheel Europa.

Lezers, die zijn als uw recensent, — jaloers en bewonderend — koopt dit boek en vaart met de Daphne mee langs oude wonderen van de oude beschaving. U geniet van alles waar Schildt van heeft genoten. U heeft een humanistische gids en u ziet de prachtige foto's, die de schrijver nam en u leert reusachtig veel over allerlei eilanden en plaatsen waar u de naam niet eens van wist of indien de naam al, niets meer. Een kostelijk boek.

B.

HET WOORD VAN DE WEEK

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de VARA-microfoon, zijn verkrijgbaar bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 4,- p. j., losse nummers f 0,25.

Zou het niet zo zijn, dat humanisten niet willen geloven?

Het was op een conferentie van het N.G.C. Nee, niet van het N.P.G., dat is het orgeldraaiersgilde van wijlen Willem Parel. Het N.G.C. is het Nederlands Gesprek Centrum, waarin rooms katholieken, protestanten en humanisten met elkaar van gedachten wisselen. 't Ging over „modern godsbesef” en alles daaromheen.

En het bleek weer hoe moeilijk het toch voor vele mensen – voor de meeste? – is, om zich in een anders gedachtenwereld in te leven; om de ander volkomen ernstig te nemen in zijn levensovertuiging. Dat behoeft natuurlijk helemaal niet in te sluiten dat je de overtuiging van die ander deelt, maar wel, dat je navoelt dat een andermans overtuiging, als hij werkelijk wordt beleefd, voor die ander dezelfde existentiële betekenis heeft, als je eigen overtuiging voor jezelf. De toespraak van een gereformeerd professor zei mij, *naar zijn inhoud*, niets. Als hij zich „door God aangesproken” voelt, dan voel ik mij niet door (zijn) God aangesproken. Maar wel voel ik uit zijn zeggings, uit zijn getuigenis, dat hij erin gelooft, dat hij er uit leeft, dat hij het – voor zichzelf – is. Ik voel, dat hij het eerlijk meent, dat hij het niet anders kan zien, dat hij – althans in dit moment van zijn leven – geen ander kan zijn dan die hij is. En daarom neem ik hem ten volle ernstig, met zijn geloofsovertuiging, want persoon en levensovertuiging zijn één. En zo doet hij 't ons. Dat weet ik uit mijn overige ontmoetingen met hem. Ofschoon hij op zijn beurt de *inhoud* van onze overtuiging niet onderschrijft. Zo kan men elkaar wezenlijk ontmoeten, in volledige wederzijdse aanvaarding en respect, en in eerbied voor het anders-zijn van de ander.

En kijk, dat was nou wat ik miste bij die andere gereformeerde man in het na de toespraak volgende gesprek: dat element van die wezenlijke ontmoeting bij de bespreking van 't modern godsbesef. Hoewel we 't in 't N.G.C. op dit stuk al een heel eind hebben gebracht. Op het stuk van die elkaar eerbiedigende ontmoeting, bedoel ik. In het godsbesef liepen we uiteraard nogal uiteen.

„Wanneer we het heden met het verleden vergelijken”, zo begon onze man, „dan hebben wij de enige ware God gevonden, terwijl men in 't verleden afgoden aanbad.”

In die trant ging het nog even verder. Ik voelde daarin iets van „hedendaagse” hovaardij, maar ook iets van gebrek aan eerbiediging van die vroegere mens, die we nu in onze ontmoeting gingen betrekken. Maar misschien is het moeilijker om onze voorvaderen te eerbiedigen dan de levende mens van vandaag. We zijn nu eenmaal Westerlingen en geen Chinezen, die daar minder moeite mee hebben. Ik wou hem daarom naar het heden brengen en zei:

„Doen wij die vroegere mensen niet tekort, als wij zo over hen en hun godsdienstige overtuigingen spreken? Waren hun godsdiensten niet hun pogingen om, in hun tijd, het beste en verhevenste tot uitdrukking te brengen? Wat zou u er van denken – ik zal 't niet doen, want dan doe ik u beslist tekort –, wanneer wij humanisten van u zouden zeggen, dat u een afgod aanbidt? Ik zal 't niet doen. Ik denk er zelfs niet over. Want ik weet dat uw geloof grote betekenis voor u heeft. Net zoveel als voor onze voorvaderen hun geloof in hun tijd. Ik weet dat u zonder uw geloof niet denkbaar bent, en dat ik, als ik u waarlijk wil respecteren, ik u moet respecteren met uw geloof. En dan voel ik mij tegenover u niet de meerdere, niet de betere, niet degene die het verder heeft gebracht. Wel

als degene, die anders denkt, en tot op zekere hoogte, anders is. Ik sta slechts in verwondering over uw en mijn anders-zijn. En ik besef ergens ten diepste, dat u niet anders kunt zijn, en dat u ook niet anders behoeft te zijn. Dat u mag, nee, dat u moet zijn, die u bent. Uw geloof is voor u existentieel. Maar op dezelfde wijze was voor onze voorouders bijgeloof existentieel. Het behoorde tot hun existentie.”

Ontmoetingen over Humanisme (XI)

Ik had maar gebrekkig tot uitdrukking gebracht, wat ik eigenlijk had willen zeggen. Maar ik voelde de wezenlijke ontmoeting met de rest in de zaal, de katholieken, de andere protestanten, de humanisten.

Echter niet met de man tot wie mijn woorden in het bijzonder waren gericht. Die reageerde op de manier waarop mensen dat veelvuldig doen: Hij ging er niet op door, maar begon over een ander thema te praten. Hij ontweek het probleem. Dat kon hij gemakkelijk doen. Er waren nog genoeg andere aspecten aan 't modern godsbesef en een gezelschap merkt een verandering van thema gewoonlijk nauwelijks op. Vreemd eigenlijk, dat mensen 't meestal zo moeilijk vinden om op gedachten, die nog niet in henzelf opgekomen waren, door te gaan. Waarom zou men niet gewoon zeggen: He, ja, zo heb ik 't nog niet bekeken, of de gedachte weerleggen, als men 't nodig vindt. 't Is alsof men zich steeds bedreigd voelt.

Ik had onze gereformeerde vriend niet bereikt, eerder van mij verwijderd, zoals later in 't gesprek bleek. Want toen de kans schoon was – het gesprek had enige tijd tussen protestanten en katholieken gegaan en zij allen voelden zich aangesproken door God – toen stelde hij, met een zekere triomf in zijn stem en terwijl hij in mijn richting keek, de vraag:

„Zou het dan niet zo zijn, dat humanisten niet willen geloven? Dat behoeft niet bewust te zijn. Freud heeft ons geleerd... enz.”

Hij richtte zijn vraag zo nadrukkelijk naar mij, dat ik wel antwoorden moest en ik zei:

„Zeker, dat zou zo kunnen zijn. Bij sommigen zal 't wel zo zijn. En heel misschien ook bij mij. Wie zal 't weten? Maar mijn diepste zelfonderzoek zegt mij, dat ik met de beste wil van de wereld niet kan geloven, in uw zin. Dat is op dit stuk, en laat ik mij voorzichtig uitdrukken: op dit moment van mijn leven, de realiteit van mijn bestaan, mijn existentie. God spreekt mij niet aan. Uw vraag mist daardoor elke wezenlijke zin. Ik zou de vraag even zinloos kunnen omkeren aan u: Zou het niet zo zijn, dat u *wilt* geloven, en dat u daarom gelooft? Freud heeft geleerd... enz. Maar ik stel hem u zo niet. Omdat ik het gevoel heb, dat ik dan voorbij zou gaan aan u, aan uw existentie, aan datgene wat voor u realiteit is in uw bestaan. Er zit immers voor ons beiden een element in van niet-anders kunnen, van – althans voor dit moment van ons leven – niet anders kunnen zijn dan we zijn. En heel misschien mogen we elkaar de vraag toch nog voorzichtig stellen, maar dan niet met de klank van triomf in onze stem.

Met de zaal had ik weer voelbaar contact, met onze gereformeerde vriend niet. Die ging weer op een ander thema over.

IN MEMORIAM

Mevr. M. BLÖTEN-Baars

Met mevrouw M. Blöten-Baars, die op 3 januari j.l. na een lang en smartelijk lijden overleed, is de gemeenschap Utrecht van het Humanistisch Verbond niet slechts een lid verloren, doch bovenal iemand, die er in geslaagd was het vertrouwen en de vriendschap van velen te verwerven.

De rust en zekerheid waarmede zij zich op velerlei levenssterrein bewoog, gaf aan haar persoonlijkheid voor die haar omringden het gevoel, dat zij iemand was die precies wist wat zij wilde, geen twijfel kende omtrent de weg die zij te gaan en het werk dat zij te doen had.

Haar verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van de functies die zij in onderscheidene organisaties vervulde, was zo groot, dat wanneer zij meende dat het werk boven haar kracht ging of meer tijd vroeg dan zij beschikbaar had, rustig terug trad.

Bij de oprichting van de Utrechtse gemeenschap werd zij al spoedig secretaresse; een functie die toen wel extra werd verzwaard door de normale hulpmiddelen van telefoon en schrijfmachine niet voorhanden waren. En toen, na de eerste moeilijke jaren haar bewegingsvrijheid groter werd, andere handen het eenvoudige administratiewerk overnamen, vele nieuwe taken door de jonge organisatie werden aangetrokken waartoe het aantal medewerkers en de scholing vaak ontbraken, was het haar verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van het onderhanden zijnde werk, dat haar daartegen deed waarschuwen.

Toen haar functie in het hoofdbestuur van de Nederlandse Coöperatieve Vrouwenbond haar meer en meer ging opeisen, legde zij haar werk in onze gemeenschap neer. Zij kon geen werk slecht of half doen; culminatie van functies gaat bijna altijd ten koste van het werk en van de mens, was haar overtuiging. Zij heeft toen gekozen en het werken voor de Coöperatieve gedachte als haar taak gezien.

Mies was een moderne vrouw, die niet genoeg had aan de vervulling van de sociale functie in haar gezin, waar zij het hart en middelpunt van vormde. Haar hart en haar capaciteiten vroegen om een breder terrein voor haar geest.

Zij heeft die taak gevonden en vervuld op een wijze waarvoor een grotere gemeenschap dan de humanistische haar dankbaar kan zijn.

Van die waardering getuigden de velen die op Westerveld bijeen waren; mensen uit het hele land en uit vele organisaties, uit de Coöperatieve Vrouwenbond de Nederlandse Vereniging van Verbruikerscoöperaties, de Consumentenbond en ook velen uit de Utrechtse gemeenschap.

Moge haar man en kinderen troost vinden in de herinnering aan zulk een vrouw en moeder, iemand van wie Henriëtte Roland Holst kon zingen:

*Zingt over haar de blijde wijze,
de blijde wijze waar de zege door blauwt,
Zij was een deel van het grote rijze,
Zij heeft de toekomst mee opgebouwd.*

A. S.

Een wezenlijke ontmoeting komt niet zo maar tot stand. Daar zijn er twee voor nodig. En dan twee die elkaar volkomen ernstig nemen in hun anders-zijn.

C. H. SCHONK

Echte militaire eer

Wij lezen in Vredesactie (12e jaargang nr. 12) het volgende aan „l'Express” ontleende verhaal:

De moordenaars van 47 mohammedanen in een grensdorp, 7 Israëlische militairen, zijn zojuist in 't openbaar zwaar gestraft door een krijgsraad. De houding van pers en publiek tijdens het proces is interessant.

Twee officieren van het Israëlische leger, commandant Sjemoeël Malinki, luitenant Gabriël Dehan en negen van hun mannen zijn deze week in Jeruzalem verschenen voor een krijgsraad, voorgezeten door Benjamin Halévy. Heel Israël heeft 48 uur lang de ogen op dit proces gericht. De officiële diensten, de pers en de radio hebben het tot in de kleinste details weergegeven. Men berechtte in 't openbaar de schuldigen aan het bloedbad te Kafr Kassem, een klein mohammedaans dorp op de grens tussen Israël en Jordanië.

Op 29 oktober 1956, bij 't begin van de veldtocht naar Sinaï en Suez, volgde een politiepatrouille, die onder bevel van het leger was gesteld, een weg langs de grens. Verantwoordelijk voor het handhaven van de orde en de beveiliging tegen infiltraties van Egyptische „fedayin” (vrijwilligers uit de vluchtelingenkampen, die zich opofferen), had het militair gezag diezelfde dag een strenge avondklok ingesteld. De bevelen waren zeer duidelijk. Zij waren in dat gebied afkomstig van kolonel Asashar Shadmi: „De avondklok strikt toepassen, geen enkele verontschuldiging aanvaarden”.

Niet sentimenteel

Commandant Malinki, gesteund door zijn luitenant, bracht de bevelen aan zijn manschappen over.

- Maar de dorpsbewoners zijn niet gewaarschuwd! wierp een van hen tegen.
- Dat doet er niet toe.
- Wat moeten we met de gewonden doen?
- We maken geen gewonden.
- En als er vrouwen en kinderen zijn?
- Doe niet sentimenteel!

Enige uren later was het donker en keerden een zestigtal Mohammedanen die de hele dag op het veld hadden gewerkt, naar hun dorp terug. Zonder sommatie velde een eerste salvo er meerderen. Het schieten ging door: tenslotte waren er 47 slachtoffers, mannen en vrouwen van alle leeftijden, terwijl 18 radeloze Mohammedanen het geluk hadden aan het bloedbad te ontkomen.

(Slot van pag. 1)

En Loenik onderstreept deze gedachte nog eens — want ze is het product van de onvrijheid. Maar gezien in het licht van deze korte beschouwing dan toch vooral: van het streven naar bevrijding. Van een bevrijding, die iedere individuele mens toch altijd weer kan vinden, ook onder de zwaarste druk, door de verdieping in zijn werk en in de vlucht van zijn geest.

Het is een wonderlijk iets, die vrijheid. We spreken er over, en spreken we dan altijd over hetzelfde? Weten we werkelijk genoeg van deze vrijheid af? Van haar aard, haar wezen, van haar werking? Hebben ook wij, die ons humanist noemen en die zeggen ons te baseren op de autonomie van de menselijke rede, op het menselijke recht tot het vrije oordelen, ons wel een duidelijke voorstelling ervan gemaakt? Ik geloof, dat zij een van onze grondproblemen vormt en dat wij hierop nog lang niet uitgestudeerd zijn. Een ondogmatisch onderzoek van wat men ons hieromtrent reeds leerde, gezet in het kader van deze tijd van Loenik, zou, meen ik, zeker nuttig zijn.

DR. C. VAN RIJSINGE

De pers, die over het drama (door een dienstweigeraar!) was ingelicht, vermeldde het en veroorzaakte een hevige beroering bij de publieke opinie. Ondanks de oorlog bemoeide de regering zich met de zaak, liet een onderzoek instellen, constateerde de juistheid van de vermelde feiten. In het Parlement nam, tijdens een met spanning geladen sfeer president Ben Goerion zelf het woord. Hij gaf uiting aan zijn smart en spijt en voegde eraan toe dat recht gedaan zou worden. Deze week is die belofte volledig ingelost door de Israëlische rechters.

„Wij hadden bevelen”, hebben officieren en soldaten te hunner verdediging verklaard. Deze bewering was juist. Kolonel Shadmi, die tijdens het onderzoek ondervraagd was, bevestigde het. Maar voor de eerste keer in de geschiedenis van het militaire recht, is de Israëlische krijgsraad niet gezwicht voor dit argument. Manschappen en officieren zijn schuldig verklaard en de officieren meer schuldig dan de manschappen: commandant Malinki is veroordeeld tot 17 jaar gevangenisstraf, zijn luitenant tot 15 jaar, de ondergeschikten tot 7 jaar.

„Ondanks de bevelen mocht u niet gehoorzamen”, heeft rechter Halévy verklaard, „omdat deze bevelen kennelijk onwettig waren”.

En de rechter ging voort:

„De maatstaf van een onwettig bevel is zonneklaar. Even duidelijk als een zwarte vlag, een bordje dat „gevaar” betekent, een plakkaat waarop „Halt!” staat te lezen. Het gaat iedere keer om een openlijke overtreding van de wet, om een daad waartegen het gemoed in opstand komt. In al deze gevallen, tenzij men ongevoelig of corrupt is, is een soldaat ontheven van zijn plicht te gehoorzamen: hij is volledig verantwoordelijk voor zijn daden”...

Deze uitspraak is een precedent: hier wordt duidelijk verklaard, dat in sommige gevallen de blinde gehoorzaamheid die men van militairen in alle legers ter wereld eist, moet wijken voor de persoonlijke verantwoordelijkheid en

dat deze niet telkens tot zwijgen mag worden gebracht wanneer hogere zedelijke waarden in het spel zijn. En verder: de verantwoordelijkheid van de officieren is groter dan die van hun ondergeschikten. De Israëlische krijgsraad heeft geoordeeld dat in de eerste plaats commandant Malinki had moeten weigeren om te gehoorzamen aan een bevel dat hem gelastte, direct te schieten, vooral als het ging om vrouwen of kinderen. Zijn rang verplichtte hem tot een juist oordeel.

Het tweede salvo

De Israëlische pers in zijn geheel is verheugd over deze uitspraak. Men eist nu dat kolonel Isashar Shadmi, die de noodlottige bevelen heeft uitgevaardigd, voor een militaire rechtbank wordt gedaagd. Deze kolonel bevindt zich momenteel voor een opdracht in Amerika. Hij is de ware verantwoordelijke persoon, veel meer dan zijn pionnen. De krijgsraad is dezelfde mening toegedaan. Drie politiebeamten zijn vrijgesproken. Zij hadden slechts bij het eerste salvo geschoten. Pas bij het tweede werden officieren en manschappen schuldig, want toen hadden zij zich bewust moeten worden van de afgrijpselijkheid van hun daad. Toen hadden zij moeten ophouden met schieten.

Ten gevolge van deze uitspraak bereiden de Israëlische autoriteiten een nieuwe bewerking van het militaire strafrecht voor: zij zullen met grote nauwkeurigheid de plichten en verantwoordelijkheden van de gewapende macht ten opzichte van de burgerbevolking omschrijven. Wat ook het resultaat van dit werk zal zijn, Israël heeft op een in 't oog vallende wijze aan de wereld bewezen dat de zedelijke en politieke beginselen, waaraan het zijn ontstaan heeft te danken, geen dode letters zijn.

Dit land, dat slechts bestaat dank zij zijn leger, dat er geheel één mee is, heeft aldus op deugdelijke wijze „de eer van het leger” verdiend, met de steun van de gehele publieke opinie.

(Er is nadien inderdaad een strafvervolgung ingesteld tegen de hoofdschuldigen. Ook de hoofdofficier wordt vervolgd — twee jaar na de moord.)

JAN ROGGE †

Op 7 januari overleed op 70-jarige leeftijd onverwachts Jan Rogge. Hij was de eerste penningmeester van het Verbond in 1946 en daarna. We herinneren ons hem als een man van voorzichtige trouw. Zijn voorzichtigheid als penningmeester was een nuttig element in die eerste, onstuimige jaren van het Verbond, al kon ook hij niet verhinderen, dat we, toen evenzeer, voortdurend te kampen hadden met geldgebrek. Maar voor alles herinneren we ons zijn trouw aan de zaak van een vernieuwd mens zijn. Zijn leven lang heeft hij getracht elk mens te brengen in de nabijheid van de dingen van de geest. Aan de culturele verheffing, de verrijking van het wereldbeeld, de ontmoeting met natuur en kunst, heeft hij ten bate van tallozen zijn werkkraft gewijd. Hij was een bescheiden middelpunt van een kring van eminente kunstenaars, in gezin en vrienden-schaar een bron van warmte en vreugde, voor heel velen de wekker van een eerste besef van culturele waarden. Daaraan heeft hij zich gewijd met onverflauwde, blijmoedige toewijding.

Na Kerstmis 1958

Kerstmis is weer voorbij – dagen van wijding voor waarachtige christenen, voor kleine kinderen het wonder van flonkerende kaarsjes – maar dagen van weemoed voor hen, die vrezden dat de verheven symboliek van het kerstverhaal zal verloren gaan.

Over 't algemeen is de viering in deze tijd te zien als angstwekkend symptoom van innerlijke leegte, van vluchten uit niet op te heffen spanning. Hoe diep is de kloof tussen deze wereld en het doorbreken van liefde in koude harten, waarvan het Kerstkind symbool is.

Zal ook de poëzie van het kerstverhaal eens verloren gaan? Zullen dichters er nog van kunnen vertellen, zoals Leopold in zijn twee Kerstliedjes deed?

– In de kribbe een kind van licht, in de bitter-koude stille nacht de drie koningen, van verre gekomen door diepe sneeuw:

*De heilige drie koningen in den stal
verwonderd zijn binnen getogen;
het licht, dat van het kind afging,
schijnt in hun grote ogen... 1)*

Zullen – buiten kinderland – ooit nog kerstliederen argeloos worden gezongen in gewijde sfeer?

Natuurlijk – het leven is niet zo eenvoudig als de poëzie van het kerstverhaal. Maar dit is niet los te denken van de paas- en pinkster-symboliek.

Pasen, niet alleen feest van de herlevende natuur, maar symbool van innerlijke opstanding van grenzeloze liefde, die dood en graf doorbreekt.

Er zijn maar twee mogelijkheden; óf het wonder van Christus' opstanding erkennen als historische werkelijkheid – óf als innerlijk beleven, dat een mens anderen in symbooltaak heeft onthuld.

Zo ook het pinksterverhaal: verbroedering van wie elkaar niet verstonden – vervoering die ieder afzonderlijk vervult en vernieuwt.

Ook hier twee mogelijkheden: óf een schokkend gebeuren in een bepaalde tijd, waaraan de herinnering bewaard bleef – óf symbooltaal van een mens, die lang geleden droomde van werkelijk samen-leven.

Wanneer ooit iemand zich dit niet bestaande kon voorstellen, dan moet deze droom in ieder mens aanwezig zijn, hoe verborgen, hoe overwoerd ook.

Er zijn humanisten die, afgeschrikt door een bekrompen of huichelachtig Christendom, niet alleen de kerk afwijzen, maar ook de symboliek van het Evangelie en de Christus-gestalte zelf.

Geen van de invloedrijke historische figuren wordt in het Verbond zo ontweken als deze, die door Nietzsche werd genoemd: „de grote symbolist, bij wie het niet om formules of ritueel ging, maar om de daad des levens.”

Protest tegen beleden, maar niet nageleefd Christendom is Nietzsche's woord: „Hoe onwaarachtig moet de mens zijn, om zich Christen te noemen en anti-Christelijk te zijn met de daad.” (Antichrist aphorisme 38).

De gruwelen in zijn naam bedreven waren het tegenovergestelde van wat Christus wilde.

Hij predikte wat hij in zijn eigen leven verwirkelijkt heeft: gerechtigheid, verantwoordelijkheid voor elke medemens, verdraagzaamheid – hoogste menselijke waarden niet alleen voor de waarachtige Christen, maar ook voor de buitenkerkelijke humanist.

Waarom dan bij velen van hen een weerstand hem te naderen? Omdat zijn wijze van geloven na 2000 jaar niet meer de onze kan zijn? Omdat hij kind van zijn tijd was zoals wij van

de onze? Of omdat hij door velen als een legendarische figuur wordt beschouwd?

Maar indien dit laatste waar zou zijn (wat aanvechtbaar is) wat voor een mens moet het dan zijn geweest, in wiens verbeelding deze zuivere gestalte tot leven kwam?

De identificatie van Christus en Christendom is een gevaar, waartegen o.a. de Russische filosoof Berdjajew heeft gewaarschuwd: „Het gericht der geschiedenis over het Christendom is de onthulling van zijn mislukking in het historisch leven der mensheid. ... Een vernieuwd en veranderd Christendom komt thans de taak toe de mens, de menselijke waardigheid, de menselijke vrijheid en het menselijk scheppen te verdedigen en de betrekkingen van de mensen onderling scheppend te vormen.” („De bestemming van den mens in onze tijd” bldz. 93–103).

Berdjajew geloofde in vernieuwing van het Christendom evenals Schweitzer:

Deze oordeelt: „Wat sinds 19 eeuwen in de wereld optreedt als Christendom, is slechts een begin van Christendom, vol zwakheden en dwalingen – niet vol Christendom uit de geest van Jezus. ... Wel is de vorm gebroken, waarin Jezus' godsdienst was gegoten, maar nu kan zijn leer in ons denken levend worden als zuiver geestelijk-ethische werkelijkheid.” („Aus meinem Leben und Denken”).

Vernieuwing van het Christendom was ook levenstaak van de in 1943 overleden uiterst vrijzinnige Ds. G. Horreüs de Haas.

In 1935 werd van hem uitgegeven: „De godsdienstige gedachte in de 20ste eeuw.” 2)

Daarin pleit hij voor een open problematiek: „Inzake de grote religieuze wereldvragen kunnen wij niet maar verwijzen naar historische leerstellingen of onderstelde openbaring ... aan onafhankelijke gedachte moet haar volle recht worden gegeven en haar volle taak toebedeeld (bldz. 23/24) Hij verklaart: „Onaanvaardbaar is het beroep op een bovennatuurlijke openbaring” (96) – „Men moet „openbaring” niet eng en statisch, maar ruim en dynamisch denken ... Hoe meer men door religieus-historisch onderzoek de niet-Christelijke wereld heeft leren kennen, des te onmogelijker is het geworden te beweren dat alles wat Godsopenbaring heet, ophoudt waar het Christendom ophoudt, (15) „De termen, waarvan religie zich bedient, moeten verstaan worden als figuurlijke uitdrukkingen. Spreken wij over Gods „liefde” of over Gods „toorn” – over God als Vader of als Rechter, dan is het duidelijk dat al deze woorden niets anders dan beeldspraak zijn. Ook de uitdrukking „persoon” voor God draagt een symbolisch karakter” (17).

... „Religie in haar meest actieve, positieve vormen is de erkenning van een normen- en waardenrijk; zij richt zich in laatste instantie op een absolute waarheid en waarde, waaraan zij het leven dienstbaar wil maken. Zulk een religie is niet aan bepaalde namen en vormen gebonden; spreekt zij de Godsnaam uit, dan duidt zij aan; de eeuwige grond van ons bestaan en onze bestemming.” (121/122).

Over Christus zegt Horreüs de Haas: „Tegenover de abstracte mogelijkheid van een mythische oorsprong van het Jezusbeeld blijft de waarschijnlijkheid, dat het beeld gegroeid is uit, zich gekristalliseerd heeft om een historische persoonlijkheid als kern, ... In de dubbele beeldspraak: Christus „Zoon van God” en „Zoon des Mensen – tegelijk het Goddelijke in den mens openbarend en strijdend voor werkelijke mensengemeenschap – is eens voor al een synthese gegeven van religie en humanisme, die wij als kostbaar goed te bewaren hebben.” (133).

Merkwaardige overeenstemming

De rel met de redacteur van het Amsterdamse studentenblad *Propria Cures* ligt ieder nog in het geheugen. We hebben er enige commentaren over verzameld en ze in ons blad van 22 november opgenomen. Ter completering hiervan volgen er nog twee.

„Het pak rammel dat de auteur van dit fraais – die als redacteur ook nog verantwoordelijk is voor een in het Engels, in een Millerachtige roes geschreven pagina – van de Delftse studenten gekregen heeft, moge elke katholieke veroordelen. Maar het was zeker niet onverdiend.”

Dit oordeel is van J. M. Lückert in de r.k. *Volkskrant* van 3 november.

„In de gesloten studentenmaatschappij komen situaties voor dat een spontaan pak slaag het antwoord is op een daad of een uiting. Zo'n pak slaag had de schrijver verdiend en als hij dat onaangenaam zou vinden, zou hij met *Tijl Uilenspiegel* moeten bedenken dat de mensen hem niet mogen maar dat hij het er ook naar maakt heeft.”

Dit oordeel, afkomstig van B.(onger?), lazen we in *Mensen Wereld* van 22 november.

Mensen Wereld is het orgaan van het Humanistisch Verbond. De hoofdredacteur van dit orgaan had weliswaar voor de mishandeling van de redacteur van *P.C.* geen goed woord over, evenals de heer Lückert overigens, maar het blijft toch onduidelijk, waar de grens tussen een „verdiend” pak slaag en een „afkeurenswaardige” mishandeling ligt.

We weten voor het geschrijf in *M. en W.* slechts één verontschuldiging aan te voeren. Het werd n.l. gepubliceerd vóór de kabinetscrisis. v. d. B.

Bovenstaand stukje lazen wij in de *Vrijdenker* van 13 dec. '58. De schrijver v. d. B. mag zich verzekerd weten van onze hartgrondige verachting. B.

Tenslotte aan het eind van het boek: „In werkelijke cultuur moeten het religieuze en het humanistische innig samenvloeien. – In de elementaire chaotiek van crisis en oorlog, bij zoveel schennis van natuurlijke en geestelijke waarden, verlangen wij naar méér eerbied voor het heilige, eerbied voor het menselijke, eerbied voor het leven.” (169)

Dit werd vóór 1935 geschreven. In de onwezenlijke sfeer van Kerstmis 1958, nu aan mensenleed door mensenschuld geen einde schijnt te komen, lijkt dit verlangen onvervulbaar.

Maar toch: is dit niet juist de leegte van onze samenleving, dat wij nauwelijks meer durven geloven in een eeuwige grond van ons bestaan en onze bestemming – dus niet in de mens en niet in het leven? Naast dit grote vraagteken is een ander – bemoedigend – vraagteken; wat maakt het de mens toch mogelijk verder te gaan en strijdbaar te blijven? – Dan moet er wel licht in duisternis worden gezien – uit eigen ervaring opstanding uit innerlijke dood gekend – en de absurd schijnende droom van mensen-éénheid als te verwerkelijken mogelijkheid begrepen.

F. REDDINGIUS-SALOMONSON

1. J. H. Leopold – *Verzamelde verzen*, blz. 8
2. *Uitgeverij Van Gorcum te Assen.*

IK denk er ZO over

Een zacht verwijt, maar toch een verwijt

Met veel genoegen ontdekte ik, dat in „Kritisch Allerlei”, in Mens en Wereld, van 20 december 1958, no. 25, ook enige aandacht geschonken is aan het vijftigjarig bestaan van de Nationale Commissie tegen het Alcoholisme, een instantie, welke, ook van humanistisch standpunt bezien, uitnemend werk doet.

„Zij zal de eerste zijn om toe te geven,” merkt de redactie op, „dat de verheffing van het culturele peil van ons volk niet uitsluitend het werk der drankbestrijders is geweest.”

Een zacht verwijt, maar toch een verwijt. Waartegen enig verweer geboden is, ware 't alleen maar om een volkomen onjuiste indruk, welke door dat verwijt gewekt zou kunnen worden, weg te nemen.

De redactie van M. en W. stelle zich gerust: geen enkele bona fide Nederlandse drankbestrijder — heus, die zijn er — denkt er aan te beweren, dat de verheffing van het culturele peil van ons volk... enz. Misschien loopt er hier en daar nog wel een drankbestrijder rond, zozeer door z'n ideaal bezeten, dat hij het hier in het geding zijnde waandenkbeeld als dat van de drankbestrijding verkondigt, doch dan is het aantal derzulken zeer klein. Zij zijn waarlijk niet de vertegenwoordigers van de opvatting in de Nederlandse drankbestrijdingswereld, zoals die zich o.m. in de N.C.A., het voornaamste, overkoepelend orgaan daarvan, demonstreert.

De tijd, dat des zaterdags en des zondags in het bijzonder politiemannen hun handen vol hadden met het naar het cachot brengen van beschonkenen — een hartverheffend schouwspel — moge gelukkig voorbij zijn, mede dank zij verbeterde levensomstandigheden en betere inzichten — waartoe ook de arbeid van de drankbestrijders ongetwijfeld heeft bijgedragen — dat betekent nog niet, dat de Nederlandse drankbestrijding nu haar arbeid maar moet staken. Integendeel. Zij zal haar werk moeten voortzetten, aangepast aan de levensomstandigheden van deze tijd, met handhaving overigens van de oude, maar waarlijk nog niet verouderde methoden.

Heus, de drankbestrijdingsbeweging heeft zich in Nederland nog niet overleefd, ook al zijn velen, helaas te velen, in die mening gevangen. Wat mede, en niet in de laatste plaats een gevolg is van de intensieve reclame, in kranten en tijdschriften, door Amsterdam en Schiedam. Dat die reclame niet altijd de toets der critiek kan doorstaan — de tweede helft van december is ter zake min of meer denderend geweest — blijve verder buiten beschouwing.

De drinkgewoonte, voorloopster van het misbruik, neemt toe. Waarmede allerminst be-

doeld wordt te betogen, of maar te willen suggereren, dat elke gebruiker gedoemd is misbruiker te worden. Dat zou immers nonsens in optima forma zijn. Nochtans moet worden aangenomen, dat gewoonte-gebruik de voorwaarde is voor mogelijk misbruik. En dan is er ook voor de matige gebruiker nog zo iets als verantwoordelijkheid voor de naaste. In een blad als M. en W., orgaan van het Humanistisch Verbond, behoeft die stelling niet nader uitgewerkt te worden. Wie zich Humanist weet, is zich van zijn verantwoordelijkheid in de samenleving, waarin hij geplaatst is, natuurlijk bewust.

Wil men een enkel cijfer? Men schat het aantal alcoholisten in ons land op twintig duizend. 't Kunnen er ook meer zijn. Hoe 't ook zij, het aantal is groot genoeg om er bijzondere aandacht aan te wijden.

Zou de drankbestrijding haar activiteiten staken, of ook maar verzwakken, dan zou dat aantal toenemen. Toenemend drankgebruik wist uit wat door vele sociale maatregelen, betere huisvesting en hogere lonen, zou kunnen worden verkregen.

Heineken over 1957-1958 weer 12 pct. dividend, Lucas Bols „bevredigende ontwikkeling van de omzet” en 210 miljoen omzet per jaar aan sterke en minder sterke drank — en ijsjes —, zegt voldoende. RUGAART

ZANDVOORT.

(Onze door inzender geciteerde opmerking was in het geheel niet als een verwijt, hoe zacht ook, bedoeld. Veeleer als waardering over het feit, dat zeer vele drankbestrijders meer dan vroeger de geheelonthouding zien als een, maar niet het enige, middel in een strijd op vele fronten. — Redactie)

Ons wereldbeeld

Bijkbaar hebben mevrouw J. S. M. Brouwer-Blom en ondergetekende gedurende lange tijd met hun gedachten om eenzelfde vraagstuk heengecirkeld, hetgeen, gezien het onderwerp, niets opvallends is: sinds zijn bewustwording zal de mens met dezelfde ijver in het „hoe en waarom” van het Zijn hebben rondgescharreld als een psychiater in de complexen van zijn patiënten.

Misschien is de conclusie, waartoe mevr. B.-B. aan het slot van haar artikel kwam, ook oud nieuws; ik weet het niet, want ik ben volkomen onbekend op het terrein van de wijsbegeerte. Daarom kan ook hetgeen hier volgt al duizenden keren gezegd zijn zonder dat ik het weet.

Mevr. Brouwer stelt, dat het „de gedachte” geweest moet zijn, die de potentiële energie tot geopenbaarde energie bracht; zij formuleert dan: „het heelal is het produkt van een wiskundig denkend Bewustzijn,” en concludeert voorzichtiglijk, dat het bewustzijn niet ontspringt uit het lichaam zelf en dus ook niet met het lichaam verloren kan gaan.

Ik onderschrijf dit geheel, met enig voorbehoud t.a.v. de conclusie, die ik wellicht verkeerd heb begrepen.

De relatieve doeltreffendheid van het levend organisme kan niemand ontgaan; wie slechts de ingenieuze constructie beschouwt van het

Lezingen voor de radio

18 januari, 9.45 uur (VARA): prof. dr. G. Stuiveling over: „De enkeling en de Massa.”

25 januari, 9.45 uur (VARA): P. N. Kruyswijk over „Door eenzaamheid verbonden”.

1 februari, 9.45 uur (VARA): dr. J. P. van Praag: „Grote en kleine hersenen”.

8 februari, 9.45 uur (VARA): prof. dr. D. Loenen: Artseneed en Rechterseed.

U kunt zich op de wekelijks verschijnende teksten van de lezingen abonneren door overschrijving van f 4,- per jaar op giro no. 304960, t.n.v. Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Losse nummers f 0,25.

oog bijvoorbeeld, of het even vernuftige voortplantingsplan, kan niet nalaten vol bewondering op te merken: „verdraaid handig uitgedacht!” En hiermee aanvaardt men een oorspronkelijk denkvermogen, ouder dan en derhalve onafhankelijk van het lichaam.

In den beginne was dus „over daadkracht beschikkende denkpotentie” en hieruit zou men weer kunnen concluderen dat leven = denkpotentie + lichaam. Immers, indien de lichaamsceel niet zelf denkt, moet hij toch prikkels ontvangen van een centrale denker; bij de mens en de hogere dieren zenden de hersenen deze prikkels uit, doch onafhankelijk van het bewustzijn, terwijl, voor zover ik weet, amoëbe noch plant over hersenen beschikken, ofschoon toch ook deze levensvormen denkvormen zijn.

Tot dusver heb ik, naar ik meen, de gedachtengang van mevr. Brouwer met mijn woorden weergegeven. En ik ben het ook met haar conclusie eens, tenzij zij hiermee bedoelt, dat het individuele bewustzijn blijft voortbestaan, dat dus het bewustzijn van Josef Stalin bijvoorbeeld niet met Josef ten grave is gedaald, doch is gereïncarneerd.

Ik kan uiteraard niet beweren (in dit geval wel hopen!) dat het niet waar is, want ik weet het niet, maar ik vind het toch niet voor de hand liggend, omdat in het veronderstelde geval het „weten” der mensen veel groter zou moeten zijn.

Evenals mevr. Brouwer vind ik dit een belangrijk onderwerp en ik zou een van onze wijsgerig geschoolden dankbaar zijn indien hij zijn mening hierover eens wilde schrijven, al besef ik, dat juist met betrekking tot dit vraagstuk de meningen zeer uiteenlopen.

J. WILSCHUT

* Zie ook Mens en Wereld van 6 december 1958

MENS EN WERELD

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bongers
Redactiesecretaris: H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam, telefoon 80641
Administratie, abonnementen en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht, telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht
Advertentietarieven op aanvraag.
Kleine advertenties f 0,20 per woord
Abonnementsprijs voor leden van het Humanistisch Verbond f 5,— per jaar, voor niet-leden f 7,50, buitenland f 8,—; losse nummers f 0,30.

HUMANISTISCHE TENDENZEN IN DE MODERNE NEDERLANDSE LETTERKUNDE zijn besproken door Dr. A. SAALBORN voor de A.V.R.O.-microfoon.

De tekst van deze lezingen is verkrijgbaar bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Prijs voor de serie van vier lezingen f 1,—.

KALENDER 1959

Van de mooie en praktische H.V.-kalender voor 1959 is thans nog slechts een beperkte voorraad. Prijs f 2,50.

Bestellingen bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Postrekening 304960.

Dame begin 50, jeugdige verschijning, algemeen ontwikkeld, zoekt levenspartner, algemeen ontwikkeld, eventueel academicus, om harmonieus, huiselijk milieu te scheppen. Brieven onder no. januari 2 bureau v. d. blad.

Ook Uw buitenkerkelijke buurman interesseert zich voor „Mens en Wereld”. Laat het hem lezen en maak hem abonnee!

GEESTELIJKE VRIJHEID

houdt ook in:

VRIJE KEUZE

tussen

CREMEREN en BEGRAVEN

Wilt U meer weten over CREMATIE en wat daarmee samenhangt, wendt U dan tot de

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE
Riouwstraat 186 — 's-Gravenhage

VREDESACTIE

Radicaal Pacifistisch Maandblad

onder redactie van Dr. W. J. JONG en H. KUYSTEN
Administratie-adres: Postbus 246, Rotterdam
Postgiro 445129 • Abonnementsprijs f 5,— per jaar

STUDIEKOSTEN

Ieder mens moet de gelegenheid hebben te voldoen aan zijn verantwoordelijkheid die voor hem als mens typerend is, d.i. getrouw aan zijn waardebesef, zorg te dragen voor zijn persoonlijke ontplooiing.

De samenstellers van het **Rapport Studiekosten** namen o.m. dit als uitgangspunt bij het behandelen van het vraagstuk van de studiekosten. Prijs f 1.25.

Bestellingen bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Postrekening 304960.

Niet alleen de kerkelijken hebben hun wezenverzorging

De Weezenkas

Vereniging tot opvoeding en verzorging op humanistische grondslag neemt op zich de verzorging van de wezen der buitenkerkelijken

Sluit U daarom aan bij deze vereniging

Inlichtingen omtrent lidmaatschap bij de Secretaris: J. de Leeuw, Herengracht 62, Amsterdam-C.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT voor wetenschap en cultuur, wil een blad zijn voor de verdieping van de humanistische overtuiging

Redactie: Prof. Dr. H. Freudenthal, F. P. Huygens, Dr. B. W. Schaper, Prof. Dr. G. Stuiveling en Prof. Dr. Libbe van der Wal.

Abonnementsprijs: f 7.50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van Socrates en voor studenten f 6.— per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

Gratis proefnummers kunt u aanvragen bij het secretariaat van:

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**

Oudegracht 152, Utrecht

INDEX-BENADERINGS-POLIS

Inlichtingen omtrent deze nieuwe vorm van levensverzekering, gebaseerd op kosten van levensonderhoud, worden verstrekt door de erkende Assurantietussenpersonen en de

N.V. Levensverzekering-Mij „AURORA”

Opgericht 1887

HERENGRACHT 62 — AMSTERDAM

Enkele Uitgaven en Brochures van het Humanistisch Verbond

Kalender 1959	f 2.50
Beginsel en doel	„—,25
Dit wordt gedaan	„—,30
Wat ben ik eigenlijk?	„—,25
Verrassende ontmoeting	„—,15
Echt en onecht in geloof en ongeloof van Prof. T. T. ten Have	„—,75
Modern Humanisme van Dr. J. P. van Praag	1.75
Onze kinderen tussen Humanisme en Christendom	„—,75
van A. J. Groenman-Deinum	
Humanisme en Rede	2.25
Humanisme en Religie	1.90
De idee van de Openbare School van Dr. J. C. Brandt Corstius	„—,60

Bovenstaande uitgaven zijn verkrijgbaar bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oude Gracht 152, Utrecht, telef. 030-10163, postgiro-rekening 304960

Een uitgebreide brochure-lijst wordt U gaarne op verzoek toegezonden.